

Laurențiu NISTORESCU
(Centrul de Studii
DacoRomanistice Lucus) | **Identități fluide, diversități glisante
în Banatul secolului IV AD**

Abstract: (Fluid identities, slippery diversities in the Banat of the 4th century AD) This approach takes into account the ethno-cultural dimension of the concepts of community identity / diversity. The proposed case study the ethno-demographic state of affairs in the plain area east of the lower Tisza (Banat plain), in the period immediately following the so-called Aurelian retreat. We point out that, relative to these spatio-temporal coordinates, the current interpretations of the subsumable archaeological discoveries do not converge with the data provided by the main related literary sources.

Keywords: *ethno-cultural identity, Banat plain, IVth century AD, Ammianus Marcellinus, sarmatians vs autochthons.*

Rezumat: Demersul de față are în vedere dimensiunea etno-culturală a conceptelor de identitate/diversitate comunitară. Studiul de caz propus starea de fapt etno-demografică din zona de câmpie de la est de Tisa inferioară (câmpia bănățeană), în perioada imediat următoare așa-numitei retrageri aureliene. Semnalăm că, relativ la aceste coordonate spațio-temporale, interpretările curente ale descoperirilor arheologice subsumabile nu converg cu datele furnizate de principalele izvoare literare aferente.

Cuvinte-cheie: *identitate etno-culturală, câmpia bănățeană, secolul IV AD, Ammianus Marcellinus, sarmați vs autohtoni*

I. În loc de preambul: O panoramare arheologico-statistică

Potrivit datelor centralizate de Repertoriul Arheologic Național (RAN)¹, pe teritoriul administrativ actual al județului Timiș au fost identificate nu mai puțin de 350 de situri databile în secolele III-IV², un interval cronologic care prezintă un interes special ca urmare a faptului că acoperă perioada de destructurare a administrației romane în provincia Dacia Augusti și primul secol de după așa-numita retragere aureliană. Desigur, trebuie să ținem cont de faptul că nu toate siturile corespund unor așezări umane propriu-zise (unele derivând din activități desfășurate în vecinătățile așezărilor, altele putând rezulta din dislocarea artefactelor de-a lungul multelor secole

¹ Data de referință a centralizării: 15 iunie 2022.

² Lista siturilor care fac obiectul acestei panoramări de tendință statistică, în anexă.

care au urmat¹) și, de asemenea, că nu toate așezările efectiv identificate au funcționat în același timp, aici putând coexista locuiri care au ocupat aceeași vatră doar câteva sezoane cu locuiri de durată transgenerațională sau (chiar și pentru acest orizont cronologic) multiseculară. Dar, chiar aplicând deducțiile de rigoare, o primă concluzie se impune de la sine: în pofida unui amplu set de factori defavorizanți de natură geografică² sau politico-militară³, regiunea a fost locuită neîntrerupt, și încă la un nivel semnificativ de intensitate, semnificativ, desigur, în termenii epocii și macroregiunii.

O privire globală asupra acestui eșantion, din perspectiva datelor factuale sau prezumat factuale determinate pentru siturile în cauză, pune în evidență o situație interesantă din perspectiva analizei de tip identitar. Astfel, putem constata o mare ezitare (o dificultate chiar) în a determina calitatea istorică a epocii cronologice în speță: siturile cu locuire databilă în secolele II-IV, III-IV sau (foarte rar) doar IV sunt încadrate când ca „epocă romană”, când ca „epocă post-romană” (*nota bene*: chiar și atunci când includ toată perioada stăpânirii romane în Dacia Augusti), când (totuși, foarte rar) ca „epoca migrațiilor”. Similar, în ceea ce privește asocierea cu unul sau altul dintre aspectele etno-culturale, este de observat că majoritatea covârșitoare a siturilor în discuție nu sunt asociate etno-cultural, fie ca efect al stadiului cercetărilor, fie ca dificultate de a interpreta corect materialul arheologic; de altfel, destul de multe situri sunt identificate doar pe baza unor periegeze. În context, nu putem să ignorăm faptul că multe dintre siturile asociate tranșant sarmaților prezintă ceramică de factură tradițională romană/daco-romană⁴ și că în foarte puține cazuri sunt identificate artefacte care să constituie o prezumție solidă pentru atribuirea lor în mod univoc sarmaților (inventar funerar ș.a.); suficient de frecvent, singurul argument pentru o astfel de atribuire, invocat mai ales implicit, fiind automatismul documentar „se știe că în acea epocă Banatul era locuit de sarmați”.

Incontestabil, aceste observații trebuie relativizate, în contextul în care baza de analiză – recte, Repertoriul Arheologic Național – o constituie un instrument de centralizare administrativă a cercetării arheologice și nu rezultatele propriu-zise ale acesteia. De asemenea, nu trebuie ignorat faptul că arealul aici luat în analiză, anume

¹ Printre numeroșii factori care puteau facilita procese de acest gen, câmpia timișeană joasă favorizează în mod particular inundațiile.

² Relieful regiunii analizate (și precizăm aici că nu avem în vedere întregul teritoriu al județului Timiș, ci doar regiunea de concentrare a siturilor analizate – câmpia timișeană), este dominat de un teren deschis, al cărui statut a oscilat frecvent între cel de câmpie umedă și ansamblu de mlaștini, fapt ce a redus deopotrivă spațiul propice locuirii și resursele agricole.

³ Aflată la periferia fostei provincii Dacia Augusti (Dacia Traiană), zona a cunoscut frecvente manifestări de instabilitate și insecuritate social-politică (invazii, conflicte militare, contestări de autoritate de tot felul), care au acționat ca un element de limitare a potențialului habitational.

⁴ Invocăm doar câteva exemple: la Carani (RAN 158671.02) au fost identificate substrucții cu zidărie romană, inclusiv cărămizi cu ștampila Leg V Macedonica; la Cenad (RAN 156268.01) există, cu datare certă în secolele II-IV, vestigii de factură neîndoicelnic romane (ziduri și morminte, monede ale dinastiei constantiniene etc.); la Gătaia (RAN 157095.11) și la Cerna (RAN 157512.02) au fost descoperite urme de practicare a metalurgiei fierului, inclusiv cuptoare de redus minereul, neasociabile sarmaților; la Hodoni (RAN 158555.07), 80% din ceramică este de tradiție romană, lângă un alt sit atribuit sarmaților.

teritoriul administrativ actual al județului Timiș, constituie doar o treime din suprafața așa-numitului Banat istoric; dacă ne referim doar la zona de câmpie și dealuri joase, în care sunt localizate fără excepție siturile atribuite sarmaților, ponderea urcă la cca. 40%¹ – iar realitățile factuale de interes nu prezintă o distribuire omogenă în teritoriu. Dar, chiar și cu această ajustare, tabloul general rămâne neschimbat: prezența sarmatică în acest spațiu este generos supraevaluată².

II. Confruntarea cu mărturiile contemporane

Interpretarea arheologică nu poate face abstracție de izvorul scris, iar izvorul scris (care are calitatea de probă de interpretare nemijlocită) beneficiază de prezumția de veridicitate – până la proba contrariului, ca orice prezumție. Aceasta înseamnă că, atunci când se pune în situația de a contesta, fie și marginal, izvorul scris, interpretarea arheologică are sarcina de a furniza probele și eșafodajul argumentativ aferent. În problematica pe care o analizăm aici, suntem în situația de a dispune de un izvor de prim rang: cronică de front a lui Ammianus Marcellinus (cca. 325 – post 391 d.Hr.), dezvoltată în ceea ce astăzi cunoaștem sub denumirea de *Historia Romana*, ultimul tratat referențial de istorie profană redactat în limba latină.

Mărturia scrisă a lui Ammianus cântărește greu dintr-un cumul de considerente de neignorare. Înainte de toate, el este un observator calificat: prin origine, un aristocrat de limbă greacă din Siria, el intră în serviciul militar imperial la o vârstă timpurie, promovează în ordinul *protectores domestici* și activează în oficiul generalului Ursicinus, de sub comanda directă a împăratului Constantius (Smith 1867, 142-144). Informațiile pe care le relatează au calitatea observației personale: el este efectiv prezent pe fronturile orientale în anii 350 și 354-360³, în anturajul împăratului Constantius. Având ca model metoda istoriografică a lui Tacitus, opera istorică a lui Ammianus Marcellinus excelează în acuratețe mai ales relativ la evenimentele la care autorul a fost, direct sau indirect, martor, pe care le însoțește cu ample informații privind geografia politico-istorică, funcționarea instituțiilor ș.a.m.d (Nistorescu 2017, 63). De asemenea, atenția pe care el o acordă comunităților barbare despre care relatează are caracter sistematic, reflectând o viziune încă ideologică – sintetizată în sintagma *Barbarica Conspiratio*, pusă în circulație tot de el – dar puternic tributară datelor factuale ale realității.

Ei bine, în legătură cu starea de fapt de la Dunărea Mijlocie, din perioada anilor 332 – 358 (implicit și din perioadele premergătoare), Ammianus ne spune că sarmații nu sunt de găsit la răsărit de Tisa Inferioară. Și nu ne aflăm aici nici în fața unei ignorări prin omisiune, nici a vreunei posibilități de confuziune: pentru Ammianus, sarmații sunt un personaj colectiv de primă însemnătate, bine documentat, care ocupă pagini

¹ De reținut că Banatul exterior/sârbesc (dar și o parte a câmpiei joase din județul Timiș) a oscilat în decursul timpului între condiția de zonă mlăștinoasă și cea de câmpie umedă.

² O precizare se impune: nu Repertoriul Arheologic Național generează această imagine, ci o însemnată parte a exegezei la temă.

³ Ammianus își finalizează redactarea tratatului său de istorie după anul 371, când se stabilește la Roma.

întregi din relatările sale de front (Ammianus, *Historia Romana* 17, 12-13; 19, 11; 29, 6; 30, 5.), în virtutea faptului că împăratul în subordinea căruia se afla a purtat mai multe campanii expres îndreptate împotriva acestora¹. Să urmărim detaliile furnizate de ofițerul imperial.

Vom observa, în primul rând, că Ammianus precizează cu rigurozitate limitele domeniilor teritoriale ale actorilor colectivi implicați în evenimentele din 358-359 d.Hr. Așa cum Dunărea constituie linia de demarcație dintre Imperiul Roman și totalitatea barbarilor, Tisa/Parthiscus desparte riguros teritoriile limiganților amicensi de cele ale vechilor lor hegemoni, sarmații² (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 4). Statutul semnificativ diferit al celor două comunități barbare este și el surprins în detaliu. Dacă sarmații ziși liberi au făcut obiectul unei ample operațiuni militare de pedepsire, pentru raidurile lor anterioare de pradă în teritoriile imperiale, în compania quazilor, limiganții, deși suspecți de a fi luat la rândul lor parte la incursiunile de pe malul drept al Dunării („uitând de starea lor de odinioară”³ (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 1), adaugă izvorul, cu trimitere indubitabilă la evenimentele anului 332, al emancipării amicensilor de sub hegemonia sarmată⁴), beneficiază inițial de o atitudine clementă din partea împăratului Constantius al II-lea⁵ (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 4) și răspund acestei atitudini binevoitoare, afirmându-și disponibilitatea de a plăti tribut și de a furniza mercenari pentru armata imperială. Cererile împăratului exced însă concesiile pe care sunt pregătiți să le facă amicensii: anume, ca aceștia să părăsească avanpostul de la Dunăre (de la confluența Tisei cu Dunărea și până la intrarea fluviului în defileul Cazanelor, zonă pe care autoritățile imperiale o doreau nelocuită ca măsură de siguranță pentru propria frontieră) (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 7), astfel că negocierile degenerază într-o confruntare armată intensă, dar de scurtă durată: o jumătate de oră⁶ (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 8-11) – și trebuie să nu tratăm

¹ Încă înainte de a prelua tronul, viitorul împărat Constantius al II-lea, unul dintre fiii lui Constantin cel Mare, va intra în relații nemijlocite cu sarmații, ca urmare a faptului că va conduce campania de sprijinire a acestora împotriva ofensivei declanșate de goți în primăvara anului 332 (Benea 2013, p. 342; Cameron 2008, p. 105; Petolescu 2000, p. 339). În anii 358-359, Constantius al II-lea conduce personal mai multe operațiuni împotriva sarmaților, quazilor și amicensilor (Hunt 2008, p. 32), context în care Ammianus Marcellinus este prezent la fața locului, ca ofițer al comandamentului imperial.

² Cursul râului Parthiscus/Tisa este descris la rândul său cu exactitate, ca având numeroase meandre și vărsându-se în Dunăre, după ce formează pe traseu o amplă câmpie mlăștinoasă.

³ *Nam velut obliti priorum...*

⁴ Sub amenințarea ofensivei goto-taifale coordonată de principele Ariaricus, și în așteptarea unui ajutor armat imperial care întârzie, sarmații iazygi înarmează în primăvara anului 332 populația subordonată a limiganților amicensi, rezistând astfel până la sosirea corpului de intervenție condus de viitorul împărat Constantius al II-lea. După bătălia din 20 aprilie, în care forțele lui Ariaricus sunt înfrânte, amicensii (foarte probabil, cu acordul tacit al autorității imperiale) refuză să dezarmeze și se emancipează de sub autoritatea sarmaților „argaraganți”. Vezi Ioniță 2010, p. 800, Wolfram-Dunlap 1990, p. 61, Cameron 2008, p. 105, Petolescu 2000, p. 339.

⁵ *Deliberatum est tamen id quoque lenius vindicari...*

⁶ Nesupunerea amicensilor și faptul că au pus în pericol siguranța împăratului este urmată de represaliile trupelor imperiale, care atacă populația civilă din așezările acestora de pe malul fluviului (Ammianus, op. cit., 17, 13, 12-15).

cu superficialitate faptul că amicensii sunt dispuși la sacrificiu pentru a-și apăra teritoriile, acesta fiind comportamentul caracteristic populațiilor de sedentaritate istorică.

Nu vom trece cu vederea faptul că, referindu-se explicit la comunitatea de limiganți de la est de Tisa, istoricul imperial optează să utilizeze în două rânduri formulele „limiganții servi ai sarmaților”¹ (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 1) și, respectiv, „ascunzătorile sarmaților”² (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 17). În cel dintâi caz, sensul este limpede, univoc lămurit de către autor: amicensii sunt foști servi ai sarmaților și nu ei înșiși sarmați; atunci când face uz de eticheta amicens (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 19), Ammianus nu doar clarifică distincția, dar ne și pune în gardă că acesta este un termen de identizare relativă, etnonimul asumat de comunitatea în cauză fiindu-i necunoscut sau (situație pe care nu o putem ignora, în contextul proceselor de aculturație multigenerațională care au afectat zona) pentru că se confruntă cu situația în care comunitatea respectivă nu-și mai asumă o identitate etnonimică clară, singularizată printr-un termen univoc. În cel de-al doilea caz, trimiterea nu se face la comunitatea amicensă în mod direct, ci la anumite elemente de configurație a terenului – *nota bene*, prima parte a confruntării imperialilor cu amicensii se petrece pe malul drept al Dunării – ascunzători care s-au aflat anterior sub controlul generic al sarmaților, pentru ca în confruntarea nepregătită cu trupele lui Constantius al II-lea, să fie folosite de amicensi.

Ammianus ne furnizează și alte detalii cu relevanță pentru problematica aici analizată. Amicensii se relevă a fi vecini și parteneri apropiați ai picensilor, o altă comunitate de limiganți, adică de măginași ai Imperiului Roman, care se supun prin tratat autorității acestuia aproape la fel ca și locuitorii efectivi ai suprastatului roman, dar fac uz de autonomia lor efectivă ori de câte ori au oportunitatea și interesul. Termenii în cauză sunt explicați de autor ca derivând de la oficiile administrative prin care Imperiul își gestionează relațiile cu cele două comunități: Micia în cazul amicensilor³, respectiv, Pincum în cazul picensilor (vezi, pe larg, Nistorescu 2015). Referințele geografice contribuie și ele la identificarea riguroasă a celor două comunități autohtone de limiganți: de la Pincum, magistrala imperială traversa Dunărea la Lederata, iar de aici continua prin Arcidava, Berzovia, Tibiscum, până la Ulpia Traiana; respectiv, din vechea capitală provincială se ajungea direct la Micia⁴, așezare

¹ *Limigantes Sarmatas servos*.

² *latibula Sarmatarum*.

³ Am argumentat extensiv – vezi nota următoare – de ce trebuie luată în considerare așezarea Micia și nu Acumincum (care ar fi trebuit să deriveze în termenul *acumicensis*). Adăugăm aici și faptul că cercetările arheologice din ultimele două generații privitoare la această așezare despre care nu se știe să fi dobândit statut urban în perioada de funcționare a provinciei Dacia Augusti (caz în care ne aflăm în fața celei mai mari așezări neurbane din Dacia) demonstrează categoric că așezarea a fost intens locuită și în secolul ce a urmat așa-numitei retrageri aureliene.

⁴ Dezvoltată inițial ca așezare civilă (*vicus* sau *pagus*) de pe lângă castrul militar amenajat în prima parte a secolului II (sediul inițial al cohorții II *Flavia Commagenorum*, ulterior și ala I *Hispanorum Campagonum* și *Numerus Maurorum Miciensium*, iar spre sfârșitul perioadei Dacia Augusti, și unele

militară care controla traficul pe Mureș până la Parthiscum, pe Tisa – hotarul descris de Ammianus dintre amicensi și sarmații propriu-zisi. Implicarea în evenimente a picensilor este astfel lămurită. Pe de o parte, relațiile de durată ale Imperiului cu amicensii sunt intermediare printr-un oficiu aflat pe teritoriul picens (al vechilor provinciali daci – *nota bene*, în epoca constantiniană¹, care, ca pandant al reinstaurării autorității imperiale asupra unei mari părți a fostei provincii nord-dunărene, investește masiv în obiective strategice precum podul de la Oescus – Sucidava și refacerea drumului imperial până la Romula Malva² (Benea 2013, p. 341-342; Wolfram-Dunlap 1990, p. 61), amenajarea sectorului defensiv Ripa Gothica³ etc.). Pe de alta, ca populație având același statut în raport cu autoritatea imperială și afinități etno-culturale cu amicensii, cu care împărtășesc același model socio-economic și aceleași amenințări externe, picensii urmăresc îndeaproape evenimentele în care sunt implicați aceștia (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 19).

Ammianus ne mai dă și o sugestie importantă cu privire la potențialul demilitar al amicensilor și picensilor. Dacă trupele imperiale de intervenție din vara anului 358 se pot impune cu ușurință în fața contingentului etalat de amicensi, chiar și la capătul unei lungi campanii împotriva sarmaților și quazilor, atunci când se pune problema unei campanii pe teritoriul amicensilor (nord-dunărean), consilierii împăratului Constantius al II-lea îl conving pe acesta să apeleze la ajutorul sarmaților și a taifalilor, trecând peste faptul că aceștia sunt foști inamici recent înfrânți⁴ (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 20). Prudența a fost justificată și de faptul că anturajul imperial nu era încă sigur de conduita pe care o vor adopta picensii, drept pentru care se angajează cu aceștia în negocieri (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 21). Episodul este însoțit de detalii care nu lasă nici urmă de îndoială cu privire la

vexilații ale legiunii XIII Gemina), Micia atinge gradul de urbanizare specific așezărilor cu statut de *municipium* (ansambluri de tip cartier, număr însemnat de temple și edificii publice – inclusiv amfiteatrul, terme, ateliere de producție protoindustrială, preponderent metalurgică și ceramică, un port pentru navigația pe Mureș și un oficiu vamal, necropole asociate ș.a.m.d.). Suprafața așezării este semnificativă: 7,2 hectare în cazul castrului, peste 15 hectare în cazul așezării propriu-zise și necropolelor asociate, iar cele două faze de funcționare a așezării din perioada provinciei Dacia Augusti sunt urmate, fără cezură, de o locuire târzie, acoperind cel puțin secolul IV (Petculescu Liviu 2001 – fișă de sit *cimec.ro*), dar care pare a continua și în secolul următor și care este urmată, nu neapărat în continuitate cronologică liniară, de o locuire de sec. VII-IX (Simion Mihaela *et alii* 2017 – fișă de sit *cimec.ro*).

¹ Un fragment de panegiric dedicat împăratului Constantius, tatăl lui Constantin cel Mare – *Incerti Panegyricus Constantio Caesari dictus*, III, 3, datat la 1 martie 297 – consemnează expresia Dacia Restituta (Bondoc 2009, p. 30 și urm.), ceea ce indică faptul că restaurarea unei autorități imperiale asupra Daciei nord-dunărene s-a petrecut încă din timpul Primei Tetrarii.

² Inaugurarea podului a avut loc la 5 iulie 328, deci cu doar cinci ani înainte de emanciparea amicensilor de sub autoritatea sarmaților iazygi.

³ Sectorul, acoperind zona de câmpie nord-dunăreană de la est de Limes Transalutanus (indice că teritoriile de la vest de acest aliniament se aflau deja sub control imperial), întins spre nord până la aliniamentul Brazda lui Novac, este finalizat în anul 335, când este numit și primul său comandant: Dalmatianus, nepot al împăratului Constantin cel Mare (Madgearu 2008, p. 82-83).

⁴ Autorul ne spune și care au fost direcțiile de atac ale celor trei corpuri de armată: sarmații au atacat dinspre vest, taifalii dintre est, iar trupele imperiale dinspre sud, de la bazele din Moesia.

identitatea daco-romană a picensilor: deciziile acestora sunt luate de un consiliu, reflex al vechilor organisme de conducere provincială, iar pe durata amenințării cu invazia a forțelor imperiale, populația de pe teritorii întinse și-a găsit refugiu în castrele romane (sic!) părăsite din munți (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 22), pe care le-au părăsit pentru a se întoarce la vetrele lor doar după ce au primit garanții de pace.

Este de presupus – Ammianus nu face această precizare – că, pentru a sancționa rezistența amicensilor și a-i răsplăti pe sarmați pentru supunerea lor și ajutorul dat în campania împotriva amicensilor, împăratul Constantius al II-lea le-a restaurat acestora statutul de hegemoni asupra locuitorilor de la est de Tisa¹. Situația n-a durat mult: în anul următor, sarmații lui Zizais au încercat să-și extindă domeniul teritorial la sud de frontiera cu Imperiul, drept pentru care împăratul Constantius al II-lea a lansat o nouă campanie împotriva lor și, după o confruntare în care a fost pe punctul de a-și pierde viața (desfășurată în vecinătatea localității Acumincum)², i-a înfrânt decisiv, dispersându-i (Ammianus, *Historia Romana*, 19, 11, 1-15). Evenimentele din anul 359 nu-i mai implică pe limiganții amicensi și picensi, iar consecința logică a întâmplărilor este că sarmații pierd după doar un an statutul de *limigantes* și orice posibilitate de a-și exercita din nou hegemonia asupra amicensilor devine exclusă³.

III. Lectura identitară a amprentei arheologice

Așadar, într-un text amplu, care, pe lângă prezumția de veridicitate, are atribuitele documentării directe și calificate a autorului și o mare coerență logică internă, Ammianus Marcellinus ne spune limpede:

- că sarmații (iazgyii) locuiau numai la vest de Tisa/Parthiscum, în vreme ce la est de această limită locuiau limiganții amicensi
- că amicensii s-au aflat în poziție de subordonare față de sarmați până la anul 332⁴, când și-au redobândit autonomia, că în anul 358 au fost repuși sub controlul sarmaților, cu forța armată a autorității imperiale, și că în anul 359, sarmații și-au pierdut din nou statutul de hegemon regional

¹ Un tratat între sarmații foști „liberi” și Imperiu a fost încheiat cu acest prilej, facilitat și de instalarea la conducerea formală a sarmaților iazygi a principelui Zizais, considerat de încredere de către anturajul imperial. Prin acest instrument juridic, sarmații în cauză au devenit la rândul lor, pentru scurtă vreme, *limigantes/o gens a limes*-ului: comunitate din vecinătatea frontierei imperiale, care-și asumă sarcini de protejare a ordinii.

² Doar în acest context și doar cu referire la sarmații propriu-ziși face Ammianus referire la necesitatea de a utiliza translatorii și menționează, ca element al vocabularului propriu al inamicilor imperiali, strigătul de luptă ”Marha”.

³ Sarmații se vor mai confrunta cu trupele imperiale și în anii 374 și 377, momente de asemenea consemnate de Ammianus Marcellinus (Ammianus, *Historia Romana*, 29, 6, 8-15), dar și de această dată în teritorii și contexte care nu au legătură cu amicensii și picensii.

⁴ Emanciparea amicensilor față de sarmați se petrece concomitent (și, avem a presupune, în conexiune cauzală) cu reinstituirea autorității *de facto* a Imperiului Roman asupra unei mari părți a fostei provincii nord-dunărene Dacia Augusti. O certificare suplimentară a acestei restaurații o constituie asumarea de către împăratul Constantin cel Mare a titlului de *Dacicus*, în anul 336 (Cameron 2008, p. 105; Treadgold 1997, p. 48).

- că amicensii dispuneau de un însemnat potențial demografic și militar, aveau propriile lor instituții coordonatoare (probate inclusiv printr-o ridicată disciplină militară¹), erau recunoscuți ca actor etno-politic distinct de către autoritatea imperială și manifestau față de teritoriul deținut un atașament specific populațiilor de sedentarizare istoricizată
- că amicensii au o relație de bună vecinătate și parteneriat cu picensii, locuitorii daco-romani ai vechii provincii traianice, iar punctele de gestionare a contactelor celor două populații cu Imperiul sunt situate la Micia, respectiv, Pincum

În ceea ce privește neta departajare geografică a sarmaților și amicensilor, ne putem întreba dacă aceasta nu este o situație caracteristică doar intervalului cronologic 332-358: răstimpul unei generații, care n-ar modifica semnificativ realitatea de termen lung a celor cel puțin două secole de interdependențe dintre sarmați și amicensi. Avem a observa aici că nici un element din relatările lui Ammianus nu ne îngăduie să vorbim, relativ la faptele petrecute în anul 332 și, în particular, la relațiile amicensilor cu sarmații, de altceva decât de înlăturarea unei stări de dependență politico-militară. De altfel, Ammianus este categoric în precizarea că amicensii sunt mult mai numeroși decât sarmații (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 12, 18), iar singurele două cazuri în care se face aluzie la dislocarea de populații privește, mai întâi, fuga la victoali/vandali a unei însemnate părți a sarmaților din fața armatei imperiale, în anul 358² (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 12, 19 și urm.), respectiv, de dislocarea amicensilor (dar și a sarmaților supuși) din zona de frontieră cu Imperiul Roman (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 23, respectiv, 17, 13, 30).

Ca atare, singura deducție logică posibilă este aceea că sarmații au locuit doar la vest de Tisa și în generațiile de dinainte de anul 332, iar exercitarea hegemoniei lor asupra amicensilor s-a manifestat exclusiv prin instrumente politico-militare³: impunerea unui tribut și/sau a unor obligații conexe, raiduri de disciplinare, eventual instalarea unor garnizoane de control. Doar aceste instrumente, la care trebuie adăugat desigur și schimburile comerciale naturale dintre cele două populații învecinate, sunt responsabile de – și constituie deci o explicație necesară și suficientă pentru – amprenta arheologică atribuibilă sarmaților din spațiul de la est de Tisa inferioară.

Este momentul să adăugăm aici și observația că relatarea lui Ammianus se verifică și, la rândul ei, furnizează elemente de validare cu/pentru alte informații la temă pe care ni le transmit izvoare scrise beneficiare, și ele, de prezumția de veridicitate. Comunitatea pe care Ammianus o desemnează cu eticheta de amicensi este menționată, în exact același areal geografic și aceeași relaționare cu Imperiul Roman, precum și cu

¹ Organizarea militară a amicensilor, care dispuneau deopotrivă de corpuri de infanterie și de cavalerie, urma modelul roman (Ammianus, *Historia Romana*, 17, 13, 9).

² După încheierea tratatului de supunere, împăratul Constantius al II-lea le va permite să se întoarcă în zonele părăsite.

³ Începuturile acestei hegemonii sarmate pot fi datate cel mai devreme în timpul împăratului Aurelian, în contextul efortului său de pacificare a vecinătăților apropiate ale Imperiului Roman, după reunificarea acestuia și închiderea, astfel, a episodului anarhiei militare.

pe atunci încă funcționala provincie Dacia Augusti, în contul anului 180, de către Dio Cassius (Dio Cassius, 72, 3, 3): „*Același Sabinianus¹ a supus și 12.000 de daci dintre cei din vecinătate și erau gata să dea ajutor celorlalți, făgăduind că le va da pământ în Dacia noastră*”. Interpretarea uzuală - acest pasaj ar semnala o strămutare de populație în interiorul provinciei imperiale trebuie respinsă, întrucât sursa consemnează exclusiv instituirea unei relații de subordonare: un statut juridic de foederare, care, la un anumit moment, se va adânci până la condiția de *gens* a *limes*-ului, de *limigantes*. Nu este deloc dificil să deducem în ce context s-a petrecut respectiva foederare a amicensilor, având în vedere că anul 180 este momentul-terminus al suitei de confruntări ale forțelor imperiale tocmai cu grupările din regiunea Dunării Mijlocii: deja cunoscuții noștri protagoniști sarmații și quazii, precum și marcomanii, burii și, printre ei, dacii liberi². Este bine știut faptul că suveranul roman care a coordonat contraofensiva din epoca „războaielor marcomanice”, împăratul Marcus Aurelius³, intenționa să transforme teritoriile din interfluviul Dunărea Mijlocie – Tisa într-o nouă provincie, Sarmatia⁴. Fiul și succesorul său Commodus a reluat parțial acest proiect, limitându-se însă la încheierea unor tratate de pace cu quazii și marcomanii, context în care și legatul Sabinianus al celor Trei Dacii va fi fost autorizat să-și extindă autoritatea asupra dacilor din margănim/amicensilor⁵. Putem avansa și mai mult, afirmând că această comunitate de daci se identifică cu acea *gens* consemnată în secolul I de Ptolemeu ca parte constitutivă a Daciei preromane, sub numele de *saldensi*⁶.

O generație după episodul Sabinianus, receptăm o altă informație despre comunitatea de daci liberi din vestul provinciei nord-dunărene: aflat la Porolissum, împăratul Caracalla poartă în anul 213 negocieri cu reprezentanții acestora, solicitând și primind mai mulți ostatici, care le vor fi înapoiți abia în timpul succesorului

¹ Este vorba despre C. Vetus Sabinianus Iulius Hospes, legatul celor Trei Dacii din anul 180.

² De reținut paralelismul terminologic sarmați liberi vs daci liberi: în ambele cazuri, autorii latini surprind o relație juridică din sfera *jus gentis*: inexistența vreunor obligații reciproce între comunitățile în cauză și statul Romei.

³ Acesta va muri la 17 martie 180, lângă Vindobona/Viena, fiind încă angajat în operațiunile militare. Tronul va fi asumat de fiul său Commodus, care avea deja statutul de co-împărat din anul 177.

⁴ Intenție evocată în *Historia Augusta – Aurelius*, unde este amintită aceeași intenție și privitor la proiectul provinciei Marcomania (Birley 2000, p. 209-210). Marcus Aurelius pare să fi abandonat aceste intenții în contextul rebeliunii declanșate de generalul Avidius Cassius, cel mai probabil în anii 175-176 (Potter 2009, p. 139).

⁵ Avem a deduce că în acest context a fost creat și oficiul de la Micia pentru gestionarea relațiilor cu amicensii, Micia fiind situată în proximitatea teritoriilor locuite de aceștia și dispunând de instrumentele necesare (funcționari imperiali, trupe capabile să exercite misiuni de poliție militară etc.).

⁶ Ptolemeu, *Geografia* 3 (Popa-Lisseanu 2007, p. 261-262; Pârvan 1982, p. 147 și urm.). Asocierea acestui etnonim cu localitatea preromană *Saldae* (Pârvan 1982, p. 147), situată în vestul Daciei, în bazinul Tisei, precum și cu etimonul *sal/sare*, care trimite la comerțul de pe Mureș, sunt alte elemente de folos în localizarea geografică a comunității amicensilor. Potențialul demografic demonstrat în mod repetat de această comunitate de daci din vestul provinciei ne îndeamnă totuși să credem că alături de *saldensi* au fost antrenai și *biephii*, locuitorii autohtoni ai Bihariei, de asemenea menționați de Ptolemeu.

Macrinus¹ (Macrea 1969, p. 86). În anii 236 și 237, raporturile dacilor amicensi cu Imperiul se deteriorează din nou, motivând campaniile împăratului Maximinus Thrax împotriva lor² (Drinkwater 2008, p. 30; Southern 2001, p. 64, Venning 2011, p. 589; Bărbulescu 2010, p. 91). Și împăratul Gallienus se va confrunta cu dacii din vestul provinciei înainte de anul 257 (Nemeth 2005, p. 63), când își va asuma la rândul său titlul de *Dacicus Maximus*. În anul 272 va fi rândul împăratului Aurelian să se confrunte cu dacii din vestul provinciei – la care apelase cu doar un an înainte, pentru a lichida insurecția lui Felicissimus de la Roma (Nistorescu 2021, p. 48 și urm.) – și să-și asume titlul de *Dacicus Maximus* (Bărbulescu 2010, p. 97; Petolescu 2010, p. 280), acest episod fiind obligatoriu de luat în considerare în detalierea deciziilor rămase în istoriografie sub eticheta de „retragerea aureliană”. Cel mai probabil, în timpul lui Aurelian se petrece și instituirea hegemoniei sarmate asupra amicensilor, ca formulă a autorității imperiale de a pacifica vecinătatea apropiată prin crearea de stări conflictuale între comunitățile de la frontiere; cert este că, după această dată, dacii nu mai apar în sursele scrise ca actori principali ai confruntărilor cu Imperiul, ci doar ca auxiliari ai sarmaților³.

Iată, așadar, că existența continuă a comunității de daci din vestul vechii provincii traianice în spațiul în care Ammianus îi localizează pe amicensi este probată cu asupră de măsură, iar orice altă lectură identitară este lipsită de temei. Iar știrile scrise despre aceeași comunitate vor continua să fie consemnate și în deceniile de după campaniile la care a fost martor Ammianus Marcellinus. Ne vom limita să o evocăm doar pe cea prilejuită de ambasada lui Priscus⁴ la comandamentul lui Atila, din vara anului 449, care traversează exact teritoriile în care, nouă decenii mai devreme, era atestată locuirea amicensă (Heather 2008, p. 15; Kuosmanen 2013, p. 182; Gracani 2003, p. 54 și urm. Sursa primară: Priscus Panites, *Ambasadele* 3). Nici diplomații imperiale nu întâlnesc, pe tot traseul lor nord-dunărean, vreo comunitate cât de mică de sarmați – deși aceștia își continuă existența istorică în vecinătate încă cel puțin un secol după. În schimb, relatarea lui Priscus Panites abundă de detalii care certifică o continuitate de locuire dacică, devenită între timp, prin aculturație, daco-romană: o amplă toponimie preromană (Drecon/Bârzava, Tigas/Timiș și Tifisas/Tisa ș.a.), dar mai ales existența unei importante populații proto-romanice, desemnată ca *ausoni* și prezentată ca autohtonă și bine individualizată față de micile grupări antrenate în regiune de factorul hun.

¹ Faptul că în același context, Caracalla îl judecă și condamnă la moarte pe regele Gabriomarus al quazilor ne certifică încă o dată raportul de vasalitate extinsă al amicensilor față de Imperiu.

² Și în aceste cazuri, campaniile îi vizează și pe sarmați, ceea ce facilitează localizarea geografică a dacilor în cauză. Maximinus Thrax își va lua titlul *Dacicus Maximus*, indice că dacii au fost, totuși, protagoniștii principali.

³ Chiar și după victoriile din 358-359, împăratul Constantius al II-lea își va asuma doar titlul de *Sarmaticus Maximus*, nu și *Limiganticus/Amicencicus* sau *Dacicus*.

⁴ Ambasada Constantinopolului este, *de facto*, condusă de comitele Maximinus, Priscus Panites fiind unul dintre atașajii acestuia.

Anexa: Lista siturilor analizate în prezentarea de față

- Bărăteaz	RAN 158546.01	locuire
- Beba Veche	RAN 155733.09	locuire
- Beba Veche	RAN 155733.10	locuire
- Becicherecu Mic	RAN 155779.09	locuire
- Becicherecu Mic	RAN 155779.10	locuire
- Becicherecu Mic	RAN 155779.11	locuire
- Bucovăț	RAN 158421.09	locuire
- Carani	RAN 158671.03	locuire
- Cherestur	RAN 155742.02	locuire
- Cherestur	RAN 157442.03	locuire
- Comloșu Mare	RAN 156446.09	locuire
- Comloșu Mare	RAN 156446.10	locuire
- Comloșu Mare	RAN 156446.14	locuire
- Comloșu Mare	RAN 156446.16	locuire
- Comloșu Mare	RAN 156446.17	locuire
- Cornești	RAN 158047.15	locuire, necropolă
- Covaci	RAN 158680.06	locuire
- Cruceni	RAN 157022.12	locuire
- Dumbrăvița	RAN 155270.04	locuire
- Dumbrăvița	RAN 155270.07	locuire
- Dumbrăvița	RAN 155270.17	locuire
- Dumbrăvița	RAN 155270.19	locuire
- Dumbrăvița	RAN 155270.23	locuire
- Foeni	RAN 157013.27	locuire
- Foeni	RAN 157013.32	locuire
- Ghiroda	RAN 155298.10	locuire
- Giarmata Vii	RAN 155305.03	locuire
- Hodoni	RAN 158555.08	locuire
- Iohanisfeld	RAN 159160.07	locuire
- Lunga	RAN 156464.05	necropolă
- Lunga	RAN 156464.06	locuire
- Moșnița Veche	RAN 157861.04	locuire
- Otelec	RAN 159179.01	locuire
- Otelec	RAN 159179.04	locuire
- Periam	RAN 158118.08	locuire
- Pișchia	RAN 158190.18	locuire
- Remetea Mare	RAN 158403.16	locuire
- Satchinez	RAN 158537.29	locuire
- Satchinez	RAN 158537.30	locuire
- Satchinez	RAN 158537.31	locuire

- Satchinez	RAN 158537.32	locuire
- Sânandei	RAN 158662.15	locuire
- Sânandei	RAN 158662.16	locuire
- Sânmartinu Maghiar	RAN 159204.03	locuire
- Sânpetru Mare	RAN 158742.46	locuire
- Sânpetru Mare	RAN 158742.48	locuire
- Șuștra	RAN 159017.03	locuire
- Teremia Mare	RAN 158868.09	locuire
- Valcani	RAN 156758.04	locuire
- Variaș	RAN 159222.11	locuire

Referințe bibliografice

Izvoare:

- Ammianus Marcellinus. 1982. *Istorie romană*. Traducere: David Popescu. București: Ed. Științifică și Enciclopedică.
- Dio Cassius. 1973. *Istorie romană*. Introducere: Gh. Ștefan, traducere: Adelina Piatkowski. București: Ed. Științifică și Enciclopedică.

Volume, sinteze:

- Benea, Doina. 2013. *Istoria Banatului în antichitate*. Timișoara: Ed. Excelsior Art.
- Birley, Anthony. 2000. *Marcus Aurelius*. Abingdon: Ed. Routledge.
- Bondoc, Dorel. 2009. *The Roman Rule the North of the Danube in the Late Roman Period and Pre-Byzantine Age*. Cluj-Napoca: Ed. Mega.
- Kuosmanen, Paivi. 2013. *The Nature of Nomadic Power. Contacts between the Huns and the Romans during the Fourth and Fifth Centuries* (teză). Turku: Ed. University of Turku.
- Luca, Sabin Adrian. 2005. *Repertoriul arheologic al județului Hunedoara*. Alba Iulia: Ed. Altip.
- Nistorescu, Laurențiu. 2017. *Oglinzile Celuilalt. Barbaricum, între admirație și teamă*. Timișoara: Ed. Universității de Vest.
- Pârvan, Vasile. 1982. *Getica, o protoistorie a Daciei*. Florescu, Radu (ed.). București: Ed. Meridiane.
- Petolescu, Constantin C. 2000. *Dacia și Imperiul Roman*. București: Ed. Teora.
- Petolescu, Constantin C. 2010. *Dacia, un mileniu de istorie*. București: Ed. Academiei Române.
- Popa-Lisseanu, Gheorghe (ed.). 2007. *Dacia în autori clasici*. București: Ed. Vestala.
- Potter, David. 2009. *A Companion to the Roman Empire*. Ed. Wiley-Blackwell.
- Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (ed.). 2010. *Istoria Românilor*. vol. II „Dacoromani, romanici, alogeni”, ed. a II-a revăzută și adăugită. București: Ed. Academia Română – Secția de Științe Istorice și Arheologie, Ed. Enciclopedică.
- Smith, William, Sir (ed.). 1867. *A Dictionary of Greek and Roman biography and mythology*. Boston: Ed. Little, Brown & Co.
- Southern, Pat. 2001. *The Roman Empire from Severus to Constantine*. London/New York: Ed. Routledge.
- Treadgold, Warren. 1997. *A History of Byzantine State and Society*. Stanford: Ed. Stanford University Press.
- Venning, Timothy (ed.). 2011. *A Chronology of the Roman Empire*. London/New York: Ed. Continuum International.
- Wolfram, Herwig, Dunlap, Thomas J. 1990. *History of the Goths*. Oakland: Ed. University of California Press.

Articole:

- Bărbulescu, Mihai. 2010. *Istoria politică*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (ed.), „Istoria Românilor”, vol. II „Daco-romani, romanici, alogeni”, ediția a II-a. București: Ed. Enciclopedică, p. 73-98.
- Cameron, Avril. 2008. *The reign of Constantine A.D. 306-337*, în Bowman Alan K., Garnsey, Peter, Cameron, Averil (ed.), „The Cambridge Ancient History”, vol. XII „The Crisis of Empire A.D. 193-337”. Cambridge: Ed. Cambridge University Press, p. 90-109.
- Drinkwater, John. 2008. *Maximinus to Diocletian and the "Crisis"*, în Bowman Alan K., Garnsey, Peter, Cameron, Averil (ed.), „The Cambridge Ancient History”, vol. XII „The Crisis of Empire A.D. 193-337”. Cambridge: Ed. Cambridge University Press, p. 28-66.
- Gracanin, Hrvoje. 2003. *The Western Roman Embassy to the Court of Attila in AD 449*, în „Byzantinoslavica”, nr. LXI. Prague: Ed. Institute Slave, p. 53-74.
- Heather, Peter. 2008. *The western empire*, în Cameron, Averil, Ward-Perkins, Bryan, Whitby, Michael (ed.), „The Cambridge Ancient History”, vol. XIV „Late Antiquity: Empire and Successors A.D. 425-600”. Cambridge: Ed. Cambridge University Press, p. 1-32.
- Hunt, David. 2008. *The Successors of Constantine*, în Cameron, Averil, Garnsey, Peter (ed.), „The Cambridge Ancient History”, vol. XIII „The Late Empire A.D. 337-425”. Cambridge: Ed. Cambridge University Press, p. 1-43.
- Ioniță, Ion. 2010. *Sarmații*. în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (ed.), „Istoria Românilor”, vol. II „Daco-romani, romanici, alogeni”. ediția a II-a. București: Ed. Enciclopedică, p. 787-802.
- Madgearu, Alexandru. 2008. *Războiul romano-gotic din anii 367-369*, în Țeicu, Dumitru, Căndea, Ionel (ed.), „Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin) – Studii în onoarea profesorului Victor Spinei”. Brăila: Ed. Muzeul Brăilei, Ed. Istros, p. 81-103.
- Nistorescu, Laurențiu. 2015. *Contribuții la identificarea etnopolitică a limigantilor lui Ammianus Marcellinus*, în „Acta Centri Lucusensis” nr. 3A, Timișoara: Ed. CSDR Lucus, p. 14-31.
- Nistorescu, Laurențiu. 2021. *Incidentul Felicissimus și componenta sa dacică*, în „Acta Centri Lucusensis” nr. 9A, Timișoara: Ed. CSDR Lucus, p. 47-60.

Webografie:

- Ammianus-lat. <http://thelatinlibrary.com/ammianus.html> , 5.11.2022.
- Ammianus-eng. http://www.tertullian.org/fathers/index.htm#Ammianus_Marcellinus , 5.11.2022.
- RAN-Repertoriul Arheologic Național <http://ran.cimec.ro/> , 30.06.2022.